

І. М. ТИМІВ

УДК 303.446.4:271:33 "16/17"

БИТВА КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО З ТАТАРАМИ ПІД СОКАЛЕМ 1519 Р.

В статті висвітлено передумови перебіг та наслідки битви польсько-українсько-литовської армії під орудою князя Костянтина Острозького з татарським військом хана Мехмед Гірея I під Сокалем у 1519 році.

Ключові слова: битва, військо, джерело, літопис, хроніка, татари, тактика.

В статье исследуются предпосылки, ход и следствия сражения польско-украинско-литовских войск под руководством князя Константина Острожского с татарским войском хана Мехмед Гирей I под Сокалем в 1519 году.

Ключевые слова: битва, войско, источник, летопись, хроника, татари, тактика.

The article investigates the pre-conditions, course and results of the battle between the Polish-Ukrainian-Lithuanian army under the leadership of Prince Konstantin Ostrozshski and the Tatars army of Khan Mehmed Girey I near Sokal in 1519.

Key words: the battle, an army, a source, chronicle, the Tatars, tactics.

Однією із повчальних подій української історії ранньомодерного часу була Сокальська битва, яка продемонструвала приклад того, як неузгоджені та нескоординовані дії польського військового керівництва спричинилися до трагічної поразки у протистоянні з кримськими татарами.

Питання про час і місце Сокальської битви в сучасній історичній літературі загалом не викликає сумнівів. Ця подія відбулася 2 серпня 1519 р. Битва проходила на лівому березі Західного Бугу поблизу й на території зруйнованого татарами міста Сокаля, у Белзькому воєводстві.¹ Однак обставини її перебігу потребують уточнення й доповнення.

Особливістю другого десятиліття XVI ст. були активні набіги татарських загонів (чапулів) на українські землі, головним чином із метою захоплення ясиру. У 1516 р.

татари тричі нападали на Україну: в червні й липні – на галицькі землі, а в листопаді – на Поділля. В 1517 р. напади повторилися: наприкінці листопада ординці вторглися на Волинь і в Белзьке воєводство, а в 1518 р. знову на Волинь.² Ця тенденція мала продовження в 1519 й наступних роках. Нове вторгнення на українські й польські землі татари розпочали в липні 1519 року, про що сповіщає хроніст О. Гваньїні. «Тоді татари в липні місяці, діючи незвичайно, через Волинь, пройшли руські землі аж до Бугу; перейшли річку і спустошили вогнем і мечем Львівське (Львівську землю Руського воєводства. – І. Т.), Белзьке і Люблінське воєводства. Забрали велику кількість простих людей».³

Однією із причин безкарних грабівницьких дій татар була беззахисність кордонів Польського Королівства, тобто відсутність ефективної оборонної системи,

належних оборонних укріплень на кордоні та боєздатної сторожової служби. Безперервні напади татар змусили, нарешті, шляхетський сейм ухвалити кредити на утримання трьохтисячного війська на Русі та статут про почергову службу шляхти для захисту південного кордону.⁴

Однак низьку боєздатність шляхетських ополченців не могла компенсувати ні сторожа королівських і приватних замків, ні приватні військові загони окремих шляхетських родів. Великого надвірного війська українських та іноземних магнатів було теж недостатньо, адже князі Острозькі могли виставити 6-8 тис. воїнів, а князі Вишневецькі, Збараські, Корецькі й Заславські – по 2 тис., решта великопанських родів – кількості добре озброєних панцирних воїнів. Їхні хоругви були достатньо мобільними, до того ж магнати, виконуючи функції урядовців на місцях, були зацікавленими у збереженні краю від розорень і діяли більш рішуче. На початку XVI ст. польський уряд, переконавшись у малоефективності шляхетських посполитих рушень, ухвалив рішення про збільшення «кварцяного» війська (основа оборони краю з 1499 р.) та посилення порубіжної охорони.

Тим часом татари, у відповідь на оборонні заходи польського уряду, одразу відповіли тактичними змінами проведення наскоків, які все частіше проводили незначними силами (по 200-300 чол.), але їх кількість зростала. Під час цього не виключалися вторгнення й із великими силами. Наймане військо, що налічувало 2,5-3 тис. службових, хоч і відзначалося кращою дисципліною, професіоналізмом та постійною відмобілізованістю, порівняно із ополченцями, проте потерпало від нестачі коштів для оплати служби. Тому затяжні часто самовільно покидали службу або вдавалися до пограбувань місцевого населення. Замкові найманці рідко залишали фортифікації, незважаючи на королівські накази охороняти всю прикордонну лінію. Тому вони не могли зупинити просування рухливої татарської кінноти. Крім замкової

сторожі, існувала ще й польова (польна). Міщани зазвичай не відбували польової служби, але тих, хто мав коней, неодноразово зобов'язували брати участь у переслідуванні ординців. Решта безкінних міщан у той час продовжувала нести замкову варту. Звільнити від цих обов'язків міг лише володар. Польна сторожа несла роз'їзну службу чи чатувала на річкових переправах непостійно. Шляхтичі будь-що намагались уникнути небезпечних прикордонних виправ і повсякчас вимагали звільнити їх від шеститижневої служби на «татарських шляхах», але король ішов на поступки, лише зважаючи на похилий вік особи. Та в цілому оборона краю повністю лягала на плечі місцевої адміністрації.⁵ Так у загальних рисах виглядали оборонні сили Польської Корони на час нового вторгнення ординців у 1519 році.

Мета статті – проаналізувати повідомлення джерел про цю подію, уточнити хронологію, шляхи вторгнення та перебіг бойових дій між польсько-українським і татарськими військами в ході битви, а також її наслідки.

Історичні джерела, у яких мовиться про битву поблизу Сокаля, достатньо чисельні. Головним чином, це українські літописи й польські хроніки. Із українських літописів згадки про цю подію містять такі джерела як Львівський літопис, Острозький літописець та Київський літопис.⁶ Згадується вона в білорусько-литовських літописах, зокрема у Познанському літописному збірнику кінця XVI ст. й кодексі Рачинських із Познанської бібліотеки (Польща).⁷ Повідомляється про Сокальську битву в польських хроніках Бернарда Ваповського (1450-1535), Мартина Бельського (1495-1575) і Матвія Стрийковського (1547-1582). Більш повно вона описана італійським хроністом Олександром Гваньїні (1534-1614). Стисло сповіщає про неї й мемуарист Михайло Литвин (1490-1560).⁸

Деякі відомості про Сокальську битву подає у своєму донесенні королівський секретар і канцлер Петро Томіцький (1464-

1535), збереглися вони також у окремих королівських листах.⁹

Характер літописних і хронікальних повідомлень, як правило, – стислий і лаконічний. Так, наприклад, у Літописі Рачинського читаємо: «Л?та по народженю Исуа Хрыста сына божего 1519, месеа августа. Татарове, вторьнувши до земли Бэльзькое, великие шкоды чинили, зачым собравшыся поляцы, до которых и князь Константин Острозкий приехал, маючы не много при соб? литвы и руси; билися с татари у Сокала, преможени и побити суть наши от великости татаров».¹⁰ А Київський літопис про цю подію повідомляє так: «Року 1519 Татаре съ поляками зрадившеся, на голову нашихъ под Сокалемъ поразили, а другихъ въ Бугу потопили». Поіменний перелік загиблих у битві польських військових достойників подає Патріарший або Ніконовський літопис.¹¹

Незважаючи на достатню кількість джерельних відомостей про Сокальську битву, в українській історіографії вона висвітлена ще недостатньо. Згадують про цю подію у своїх дослідженнях Денис Зубрицький, Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Борис Черкас та ін. Однак в історико-краєзнавчому виданні «Історія міст і сіл УРСР» у статті про місто Сокаль немає навіть згадки про битву з татарами у 1519 році. Автор нариса обмежився лише зауваженням про спалення міста ординцями та перенесенням нової забудови з лівого на правий берег Західного Бугу.¹²

У польській історіографії це питання теж недостатньо висвітлене, а розглядається лише в контексті загальноісторичних подій XVI ст. Частково цієї події торкалися історики Петро Боравський, Павло Ясеніца, Лешек Подгородецький та ін. Виняток становить праця Мацея Фафляка.¹³ Зрештою, це зрозуміло, адже битва не принесла бажаної перемоги і слави, про які, звичайно, легше говорити, ніж про поразки. Отже, недостатня вивченість цієї події зумовлює актуальність її дослідження.

Важливу роль у спрямуванні татар на українські землі відіграв зовнішньополітичний фактор. Адже відомо, що після розгрому Менглі Гіреєм військ Великої Орди хана Ших Ахмета на Лівобережній Україні, Кримське ханство стало наймогутнішою татарською державою у Східній Європі. Кримські хани прагнули підкорити інші татарські держави, а саме Астраханське ханство і Касимівське князівство, і на їх основі створити східноєвропейську імперію. Але Москва перешкодила здійсненню цих планів, бо теж прагнула гегемонії в цьому регіоні.¹⁴

Про імовірний мотив татарського вторгнення в 1519 р. свого часу писав хроніст Мартин Бельський, який зауважував, що цей татарський напад мав відбутися за намовою московського князя Василя Великого (1505-1533). «На той час Василь Великий, князь московський, побратавшись із ханом перекопським міцно заохотивши його упоминками, виправив хана із 40 тисячами людей воювати руські землі короля Сігізмунда».¹⁵ Цю думку поділяють сучасний український дослідник Я. Дзира і польський З. Войцеховський. Останній зазначає, що саме «московський князь перетягнув на свій бік приятеля Сігізмунда I (1506-1548), хана Мехмед Гірея I (1515-1523) та його старшого сина Богатира і схилив їх до нападу на Польщу».¹⁶ Не заперечував цієї думки й К. Гурський. «В 1519 році, – писав історик, – татари у змові з московським князем Василем III напали Волинь і Русь...».¹⁷ Про це ж писав і М. Балінський: «Цар підмовив татар до нового нападу на Червону Русь, а сам власне військо аж до Вільно спрямував».¹⁸

Розрахунок московського царя, ймовірно, передбачав відвернення можливого вторгнення кримських татар до Московського князівства і спрямування ординського походу на Польщу для реалізації власних загарбницьких планів у Прибалтиці. Чи не про це якраз говорить хроніст О. Гваньїні: «Року 1519 великий князь московський Василь, побратавшись із

перекопським ханом і сильно його до себе привернувши упоминками, відправив його із 40 тисячами війська воювати руські землі; сам же мав вдертися до Литви з другого боку». Про наміри спільного з російськими військами походу у «лядську землю» не двозначно мовиться й у Патріаршому або Никонівському літописі. На цю обставину звертав увагу й російський історик XIX ст. Афанасій Ярушевич, за спостереженнями якого Василь III, відправив багаті упоминки ханові підбурюючи його напасти на Литву одночасно із московським військом, однак останнє спізнилося, і татари в кількості 40 тисяч, під орудою калги Богатиря, вторглися в Галичину.¹⁹

Водночас не виключався й внутріполітичний фактор. Зокрема, Михайло Володимирський-Буданов пов'язував розігрування татарської карти із боротьбою між Литвою та Польщею за частину Поділля, захоплену поляками. «Взаємна боротьба Литви й Польщі за частину Поділля, давала привід у залученні татар і турків», – писав дослідник.²⁰

Отже, напад кримських татар на українські й польські землі у 1519 році міг бути зумовлений як зовнішніми, так внутріполітичними чинниками.

Із початком вторгнення відбувся розрив союзу Криму з польським королем Сигізмундом, а напад на українські і польські землі татарська сторона виправдовувала збитками, завданими Криму від походів українських козаків, що доходили аж під Очаків. Для відновлення миру хан зажадав нових упоминків та пропонував свої послуги проти московського князя, з яким Литва вела війну. Характерно, що із московським князем хан проводив аналогічну політику. Власне, похід козаків на володіння Кримського ханства, а саме на улуси перекопців біля Очакова, організований на початку літа 1519 року з метою затримати новий напад татар шляхом блокування дніпровських переправ, очевидно, послужив зручним приводом для

вторгнення 40-тисячного кримського війська на українські землі в липні 1519 р.²¹

У трактуванні хронології Сокальської битви теж є певні відхилення. Сьогодні прийнято вважати, що битва відбулася 2 серпня 1519 року, проте у джерелах натрапляємо й на помилкове датування цієї події. «Року 1518 битва сокальская»²², занотував автор Острозького літописця. У Львівському літописі під 1518 роком читаємо: «Битва [у] Сокаля була».²³ А в Хроніці Литовській і Жмудській ця подія позначена аж під 1521 роком. «Року 1521 татаре, вышовши, Белскую, Любелскую и Хелминскую землю звоевавши, поразили у Сокаля поляков...».²⁴ Точне датування Сокальської битви надibuємо у Київському літописі першої чверті XVII ст. «Рок 1519. Татаре зрадившис под Сокалем на голову наших поразили, а других в Бугу потопили».²⁵ Достовірною є також хронологія згаданої події і в Літописі Дворецьких «Року 1519-го под Сокалем бытва была з ордами».²⁶

Якщо в українських літописах помітними є певні відхилення в хронології, то польські хроніки одноставно датують цю подію 1519 роком. Докладний опис битви під Сокалем подає у своїй хроніці Бернад Ваповський. Повідомлення Б. Ваповського про цю битву вагоме й із точки зору достовірності, адже засноване воно на розповідях учасників події.²⁷

Згадуючи у своїй хроніці про події 1519 року, М. Бельський зазначає, що напад татар розпочався ще у липні 1519 р. силами чисельністю у 80 тис. вершників, які через Волинь проникли в Руське, Белзьке та Люблінське воєводства.²⁸ Інший хроніст – М. Стрийковський, повідомляючи про це вторгнення татар, писав: «Місяця серпня 1519 р. татари звоювали Белзьку, Люблінську і Холмську землі».²⁹

Зайшовши в землі Руського воєводства Чорним шляхом, ординці, ймовірно, перейшли на Кучманський тракт, де знаходилися Гримайлів-Теребовлю-Зборів-Золочів, які були зруйновані нападами.³⁰

Просуваючись у глиб краю, татари спустошили міста Жовкву і Лежайськ, а далі аж до Вісли.³¹ Три тисячі коронного війська під проводом великого маршалка коронного Станіслава Ходецького та подільського воєводи Мартина Кам'янецького не змогли їх стримати. До поляків приєдналося посполите рушення («служба земська») з Волині під проводом князя Острозького та коронні війська на чолі з великим гетьманом коронним Миколаєм Фірлеєм, так що загальна кількість польсько-українського війська зросла до семи тисяч.

До вирішального зіткнення польсько-українських військ з татарами дійшло 2 серпня 1519 р. поблизу Сокаля. «Проти них наші жовніри-поляки, – пише О. Гваньїні, – виступили з руською шляхтою, до яких прибув і Костянтин (Острозький) зі своїми людьми. Тоді наші наздогнали татарські війська, котрі йшли назад і гнали перед собою велику масу людей і худоби...».³²

Проте поляки самі не наважувалися вступати в битву доки не приєднався К. І. Острозький із двохтисячним військом. Очільником польсько-українсько-литовських військ був український князь Костянтин Іванович Острозький (бл.1460-1530) – український князь, Великий гетьман литовський (1497-1500), (1507-1530), староста брацлавський, вінницький, звенигородський. Після поразки біля р. Ведроші (1500 р.) в районі Дорогобужа, потрапив до російського полону, звідки у 1507 р. утік до Литви. З 1507 р. староста лудський і маршалок волинський. Від 1511 р. каштелян віленський. Переможець татар під Вишневецом у 1512 і росіян під Оршею у 1513 роках. З 1522 р. – воєвода троцький. У 1527 р. розбив наголову татар під Вільшаницею біля Канева.

Князь Острозький закликав своїх підлеглих до вваженості у прийнятті рішень, що можуть вплинути на результат майбутньої битви. Зокрема, враховуючи малочисельність армії (5 000 воїнів), князь радив польським командирам зайняти більш зручні позиції і дочекатися підходу

додаткових військових сил, бо зайнята позиція для боротьби з цілою ордою була дуже невідповідна. Князь, зокрема, радив дочекатися доки якась частина татар переправиться, а не нападати на усіх разом.³³ Це було зумовлено значною чисельною перевагою супротивника. Військо К. Острозького складалися із волинського ополчення та польського допоміжного загону. Уточнюючи чисельність військових сил союзників під Сокалем, польський історик Станіслав Хербст зауважував, що об'єднані сили становили 7 тис. воїнів і включали волинську земську службу К. Острозького, посполите рушення під орудою маршалка Станіслава із Ходча, а також загопи подільського воєводи Мартина Кам'янецького, тоді як татарські війська, очолювані сином хана Богатир Гіреєм налічували 40 тисяч осіб. Це співвідношення підтверджується й джерелами, зокрема воно зазначено у листі коронного канцлера Петра Томіцького до познанського єпископа І. Любранського.³⁴ Таку чисельність татарських військ вважають реальною й інші польські дослідники, зокрема К. Гурский і В. Войцеховский.³⁵ Наведені показники чисельності узгоджуються також із сучасними дослідженнями. «Беручи до уваги, те що у татар, як звичайних кочівників, кожний чоловік був потенційним воїном, можна припустити, що в середині XVI ст. кримський хан за умови тотальної мобілізації усіх боздатних чоловіків, міг вивести в поле 40-50 тис. воїнів», – писав російський історик В. Пенской.³⁶ Очевидно, саме така кількість воїнів відповідала тогочасним мобілізаційним можливостям Кримського ханства. Проте М. Бельський і О. Гваньїні, мабуть, перебільшують ці показники, вказуючи аж 80 тис татар, хоча в них, одночасно, фігурує й цифра 40 тис воїнів.

Сучасний дослідник цього періоду Борис Черкас реальною чисельністю татарських військ вважає 20 тисяч вояків.³⁷ Тут, мабуть, враховано, те що чисельність татарської

військової одиниці – тисяча не завжди буквально відповідала даному числові. Отже, співвідношення військових сил напередодні битви 7 тис. польсько-українсько-литовських військ проти 40 чи 20 тис. татарських засвічує повну чисельну перевагу напасників та слушність тактичних рекомендацій князя К. Острозького.

Командувач, як уже зазначалося, радив дочекатися тієї пори, коли частина татар перейде на правий берег Бугу й громити ординців по частинах. Або ж відтермінувати початок битви на один день для того, щоб дочекатися підходу військ Яна Творовського із Поділля.³⁸ Про ці наміри гетьмана литовського говорить і О. Гваньїні. Князь «порадив ротмістрам та їхнім товаришам, щоб вони стали десь між водами, де через тісняву легше було б битися проти ворога, який не зміг би з ними зав'язати битву на широкому полі. Якби так не вдалося зробити, то щоб не переправлялися через Буг, а чекали, доки якась частина татар переправиться, і тоді з нею, а не з усією татарською силою, зійшлися в битві».³⁹ На думку Юліана Бартошевіча, пропозиція князя К. Острозького про розташування польсько-українського війська у міжводді [між певними водними рукавами Бугу. – І. Т.] передбачала також захист флангів польсько-українських сил і уникнення відкритого бою та розгром частини татарського війська на переправі. Не заперечуючи сказане, історик Борис Черкас зауважує, що К. Острозький «пропонував утриматися від битви на відкритій місцевості і, використовуючи укріплення військового табору та Сокальського замку, дочекатися підкріплень».⁴⁰

Таким чином, в умовах чисельної переваги противника К. Острозький намагався за всяку ціну уникнути великих втрат та можливого оточення своїх військ. Водночас він прагнув завдати ворогові нищівного удару у невідповідних для нього місцях, а саме під час переправи через Буг. Власне тому й наполягав не переправлятися самим, а дати змогу це зробити противнику.

«Князь благально просив своїх командирів відкласти бій хоча б до ранку, аби встигли підійти відділи Я. Творовського, литвини і волохи», – писав М. Бельський. Ідеться про молдавський кінний загін у 600 вояків, відділ Яна Творовського з 500 кіннотників та загони ополченців з волинської шляхти.⁴¹

Однак керманічі польського коронного війська наполягали на невідкладному наступі на лівому березі Бугу, не чекаючи на переправу татар. Більше того, молоді польські командири звинуватили князя К. Острозького у нерішучості та небажанні слави для польського війська. Вони проігнорували застереження українського князя і змусили його розпочати бій за умов невідповідних для українсько-польських сил. Тоді розгніваний князь із нечисленними військом напав на татар, щоб врятувати союзників від цілковитого розгрому.⁴²

Польські війська форсували ріку й атакували татар, однак були засипані градом татарських стріл, тому не змогли розвернутися у бойовий порядок і понесли при тому серйозні втрати. Річ у тім, що татари стояли на протилежному високому березі Бугу й про напад на них не могло бути й мови. Але польські командувачі, на чолі із Фрідріхом Гербуртом, проігнорували пропозиції князя відкласти битву, дочекатися підходу допоміжних литовських і подільських загонів і переправи самих татар. Більше того, вони розпочали переправу, не знайшовши надійного броду, тому чимало вояків потопилися. А ті з них, що перебралося, довго не могли піднятися до татар, які стояли на крутому березі ріки і зверху били поляків на вибір. І лише напад на татар К. Острозького з тилу змусив останніх розвернути війська проти волинян, і це дозволило полякам вибратися на берег і взяти участь у битві. Хроніст М. Бельський цей епізод описує так: «Костянтин в іншому місці бродом переправив своїх волинян полякам на порятунок, і коли вклинився у татар, поляки із тих долин вибралися і зав'язали з татарами жорстокий бій».⁴³

Отже, оцінивши ситуацію як загрозливу, князь Острозький переправив своїх солдатів іншим бродом і зв'язав татар боєм, що дозволило, нарешті, польським військам розвернутися до битви. Оскільки татари мали значну кількісну перевагу, а терен був важким для дій лицарської кінноти, польсько-литовські війська були обійдені з флангу. Наприкінці бою більшості польських і литовських вояків удалося пробитися з оточення і відійти. У результаті непогодженості дій польського війська значними були втрати серед його командного складу. Загинула й потрапила в полон більша частина ротмістрів (14 осіб). У цій битві загинули князі Василь, Олександр і Лев Корецькі, Василь Четвертинський, Олександр Буремський та інші військові достойники, такі як, Михайло Соколовський, Ольбрахт Бучацький, Станіслав Мишковський, Ян Скорутський, Фрідріх Гербурт, Микола Фірлей. «Днем нищівної поразки руських ротмістрів, – писав польський історик Людвік Колянковський, – була безладна битва 2 серпня 1519 р. на згарищах Сокаля. У бою із чамбулами Мехмед Гірея полягло більше десяти ротмістрів».⁴⁴

Несправедливе намагання відомого вченого звинуватити в поразці під Сокалем руських (українських) ротмістрів є спробою перекласти вину за невдачу на українську сторону. Однак вона є непереконливою й упередженою, тому що прізвище головного винуватця поразки відоме – це Фрідріх Гербурт та його прихильники. Останній, відчуваючи свою провину та неминучі докори, умисне кинувся на татар, щоб бути убитим. Більше того, сам польський хроніст М. Бельський прямо говорить, що то була «гаряча польська молодь», котрій руський гетьман К. Острозький радив утриматися від наступу. Власне на цьому наголошує й інший польський хроніст М. Стрийковський: «Татари розгромили наших під Сокалем, бо ті не хотіли слухати розумної поради гетьмана литовського К. Острозького, який

прибув з литвинами і руськими [українцями. – І. Т.] рятувати поляків».⁴⁵

Однак повернімося до обставин самої битви, яка, за описом О. Гваньїні, відбувалася чомусь не на лівому, а на правому березі Бугу. «Польські загоны стали переправлятися через Буг на татар, які вже були готовими до бою. Перебравшись на правий берег Бугу, вони (поляки) були засипані татарськими стрілами».⁴⁶ Отож переправа польського війська лише послабила наступальні можливості основних військових сил К. Острозького і прискорила їхній розгром.

Якими ж були дії татарського війська? Якщо кримські воєначальники відчували, що перевага на їхній стороні, а місцевість сприятлива для дій легкої кінноти, й високими є шанси на перемогу (або ж противник змушував татар прийняти бій), то вони наважувалися на битву. Мабуть, саме такими міркуваннями керувалися татарські воєначальники під Сокалем у серпні 1519 року. Ба, навіть у сприятливих для себе випадках ординці намагалися діяти так, щоб із найбільшою ефективністю використати свої головні тактичні переваги – швидкість, маневр і масовий обстріл ворога із луків. «Вони [татари. – І. Т.] дуже відважно вступають у битву з ворогом здалека, – зауважував, С. Герберштейн, – однак це триває недовго: далі вони демонструють навмисну втечу і, відчувши сприятливий момент, пускають стріли назад у переслідувачів, а потім, несподівано повернувши коней, знову нападають на розпорошені ряди ворога. Коли ж їм доводиться битися у відкритому полі, й неприятель знаходиться на віддалі польоту списа, тоді татари вступають у бій не бойовим порядком, а «вигинають» своє військо і кружляють навколо ворожого, оточуючи його з усіх сторін, щоб точніше і зручніше стріляти у ворога. Такий вид бою за своєю схожістю нагадує танок, тому й зветься у них танцем».⁴⁷

Очевидно, такі тактичні прийоми були застосовані татарами й на полі битви під

Сокалем для того, щоб оточити поляків. Тут, зокрема, застосовано масовий обстріл ворога із луків та кружляння з оточенням. Підтвердження цього знаходимо в описі Сокальської битви О. Гваньїні. «На лівому березі ріки, – писав хроніст, – було згарище містечка (Сокаля), яке спалили татари. Оскільки вони (поляки) не знали про доли та балки, то почали входити до них, а татари, які стояли вгорі на безпечному місці, стріляли з луків по них та по їхніх конях. Поляки ж через загорожі, паркани та різні перешкоди не могли дістати татар ні рукою, ні стрілами. Побачивши це, Костянтин вдарив на татар на іншому місці, а поляки сяк-так із тих низин на ліпше місце вибрались і зв'язали з татарами жорстоку битву. Бій проходив на зораному полі, через що піднялася така курява, що наші майже нічого не бачили. Після цього потроху облягли наших, б'ючись у центрі».⁴⁸ Про це критичне становище польсько-українсько-литовського війська польський дослідник К. Гурський писав: «Розпочавши наступ, поляки й волиняни потрапили в оточення».⁴⁹ Однак наведене узагальнення хибує неточністю, бо якби волиняни на чолі із Острозьким потрапили в оточення, то не змогли б здійснити маневр і завдати удару в іншому місці, тому оточеними були лише польські частини. Підтвердження цього знаходимо у Хроніці Литовській і Жмудській, де відмічено, що, власне, литовське військо ніяких збитків не зазнало. «А войско литовское не отнесло жадного ущербу, бо Константин на лѣвом скридлѣ стоячи з своїми литвою и русью, з шанцов албо з обозу виходячи, татар от себе отбивали и пречъ отогнали».⁵⁰ Отже, головний удар татари все-таки завдали по центру і з правого флангу, де знаходилися польські хоругви.

На руїнах Сокаля поміж огорожами, куди потрапили поляки, неможливо було організовано піднятися до бою через розпороченість військових лав. У даному випадку, на думку Б. Черкаса, «кримці, очолювані Богатир Гіреєм застосували власну класичну тактику. Спершу вони

обманним підступом заманили служебних (найманців) на незручне для них місце біля спаленого Сокаля, де бойовий стрій наступаючих змішався. Скориставшись із замішання, перекопці оточили поляків».⁵¹

І лише коли К. Острозький переправив волинян нижнім бродом і затримав татар, поляки таки зуміли відновити і розгорнути бойові порядки та у відкритому полі розпочати битву. Однак чисельна перевага напасників, труднощі просування польської кінноти по зораному полю, а також намагання ординців оточити наступаючих змусили польсько-українсько-литовське військо до відступу, який розпочався втечею із поля бою його керманічів.⁵² За словами М. Бельського «битва ця була на ріллі, котра, будучи збурена кіньми, спричинила сильну куряву, в якій не було нічого видно, тому татари наших поволі обійшли, б'ючись у центрі». Розуміючи безвихідність свого становища та неминучу поразку князь К. Острозький, подільський воєвода Мартин Кам'янецький та коронний маршалок Станіслав Галицький покинули армію і заховалися у Сокальському замку. Однак це не була звичайна втеча з поля бою, як сповіщає літописець, а бойовий прорив із оточення. Від повного знищення поляків врятував К. Острозький із волинцями та загонами кам'янецького каштеляна Мартина Кам'янецького та Станіслава Ходецького, королівського маршалка і львівського старости. Вони зуміли пробитися крізь татарське військо й сховатися за укріплення Сокальського замку.⁵³

Враховуючи украй несприятливі обставини відступу згаданих військових сил, важко погодитися із М. Бельським і О. Гваньїні з приводу втрат поляками лише 1200 вояків, а татарами – аж 4 000 воїнів (завдяки кращому озброєнню поляків).⁵⁴ Між тим польські історики К. Гурські та Ст. Хербст погоджуються із вищенаведеним співвідношенням втрат.⁵⁵ На нашу думку, за цією згодою криється намагання приховати ганебність поразки й сумнівні дії польського командування, які українські

літописці й польські хроністи справедливо пов'язували із легковажними «гарячими головами молодих» польських командирів.

Стосовно людських втрат, то в ті часи вони трактувалися не тільки як суто військова, а й соціальна та економічна невдача. «Кожна така втрата, – зауважує Л. Колянковський, – була не лише військовою поразкою, але й справжнім розоренням казни, котра мусила відшкодувати збитки родині кожного убитого або полоненого. Отож відшкодування казни за загиблих у Сокальській битві становило 2 102 флорини готівкою й 1944 флорини сукном». ⁵⁶ На основі цих витрат, очевидно, і встановлено число жертв цієї битви.

Сокальська битва зайвий раз засвідчила недостатню обороноздатність краю, нездатність малочисельних військових сил (головним чином приватних військових хоругв) Польської Корони ефективно протистояти напасникам. Як наслідок, ординцям вдалося дійти аж до Вісли, спустошити Подільське і значну частину Руського та Люблінського й Холмського воєводства, і безперешкодно повернутися з великим ясиром. «Татари, забравши трофеї – корогви й труби – з полоном і здобиччю пішли собі додому через Волинь», – зазначав М. Грушевський. ⁵⁷

Сокальська катастрофа хоча й була шоком для підданих Корони, але не позбавила уряд рішучості та енергії. Були видані накази про набір нового тритисячного війська. Розпочато реформування оборони українських земель, яке передбачало створення двох оборонних ліній. Першу утворював розташований на Поділлі загін Яна Творовського із 600 служилих. Він мав завдання нести сторожову й розвідувальну службу, а також бути ядром ополчення у випадку нападу степовиків. Другу лінію складало основне військо (кіннота, піхота, артилерія), в районі замків Олесько й Залісці. Польські воєначальники зобов'язані були координувати свої дії з князем Костянтином Острозьким – керівником оборони українських земель. Наступні події довели, що реформована оборона витримала

перевірку. Наприкінці літа й на початку осені 1520 року двохтисячне кримське військо, що вторглося на Поділля, було перехоплено й розгромлено. ⁵⁸

Розглядаючи причини поразки польсько-українсько-литовських військ під Сокалем, варто згадати про мляві дії шляхти, яка «як завжди спізнилася із залученням до бою та прогавила той момент, коли ворожі сили були роз'єднані». ⁵⁹ Шляхетське ополчення не вступило своєчасно в бій із татарами й цим самим теж прискорило загальну поразку основних сил польської армії. На думку королівського секретаря і дипломата Венцеслава Міколаєвича, відомого в історії як Міхалон Литвин, у цій битві перевагу отримала татарська військова тактика. «Адже біля Сокаля, – писав мемуарист, вони (татари) подолали нас не військовою силою, але хитрість і складність місцевості посприяли їм. Наше військо полягло, підступно замануте на місце щойно спаленого міста [Сокаля. – І. Т.], де скрізь виднілися провалля льохів, тобто підземель, ям і підземних ходів». ⁶⁰ Така місцевість дійсно була незручною для розгортання бойового строю. Дослідник Юліан Бартошевіч у цьому зв'язку стверджує, що «хитрий ворог приготував там ями й заглиблення [пастки. – І. Т.], куди наші один за одним попадали, а коли починали вибиратися, то татари із-за огорожі стріляли в них із луків». ⁶¹

Отож тактична хитрість татар полягала саме в тому, щоб виманити польське військо на незручні для нього позиції на руїнах Сокаля та в задалегідь підготовлені пастки, потрапивши у які жовніри ставали зручними мішенями для ординських лучників. Власне це повідомлення М. Литвина, на нашу думку, ілюструє скоріше другий етап битви, коли польські загони уже вибиралися на лівий берег Західного Бугу. Тоді як низини і балки, що ними проходило польське військо під обстрілом татарських лучників, про які згадує О. Гваньїні, слід розуміти як русло річки Буг із його високими і крутими берегами, на які вибиралися польські вояки для того, щоб

вступити у вирішальний бій із татарами. Якщо допустити, що усе було саме так, то можна говорити про два різні епізоди битви, зафіксовані у згаданих джерелах: форсування водної перешкоди, про що повідомляє Гваньїні, й далі розгортання битви на території зруйнованого Сокаля, про яке розповідає мемуарист М. Литвин.

Таким чином, проігнорувавши пораду великого литовського гетьмана князя Костянтина Острозького утриматися бодай до ранку від зіткнення із татарами, польське військове керівництво спровокувало командувача розпочати передчасно битву й самовільно вступило в бій. Так через зухвалу позицію польської частини командування, яка знехтувала розсудливими порадами князя К. Острозького щодо стратегії і тактики ведення бойових дій проти татар, польсько-українсько-литовські війська зазнали поразки в цій битві, втративши 1200 вояків. До неї призвели також недостатня маневреність та мобільність бойових підрозділів, зокрема кавалерії та шляхетського ополчення.

Від цілковитого оточення й розгрому польсько-українсько-литовські сили врятував князь К. Острозький, який зумів відволікти на себе татар і в такий спосіб допоміг польським жовнірам вибратися у відкрите поле й розгорнути бойовий стрій для відкритого бою. Однак на флангах польська кіннота виявилася неактивною, оскільки її маневреність сковувала рілля, в якій загрузли важкі польські гусари. За таких умов чисельна перевага татар дозволяла противнику повністю оточити польсько-українське військо. Щоб цього не сталося, гетьман К. Острозький наказав відступати. Битва закінчилася перемогою татар, які з великим ясиром і здобиччю повернулися до Криму.

- 1 Kronika Polska Marcina Bielskiego / Wyd. K. J. Turowskiego. – Т. 2. – Кs. IV, V. – Sanok, 1856. – С. 1009.
- 2 Дзира Я. Татаро-турецькі напади на Україну XIII–XVI ст. за хроніками Бельських і Стрийковського // Український історико-географічний збірник. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 96; Панашенко В. Агресія

Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVII ст. // Феодалізм на Україні: збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 124.

- 3 Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упорядкував та переклав з польської о. Ю. Мищик. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 370.
- 4 Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII: Козацькі часи до року 1625. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 27.
- 5 Омельчук Б. Організація оборони міст Руського і Бельського воєводства на «татарських шляхах» у другій половині XV–XVI ст. // Мандрівець. – 2010. – № 1. – С. 19–20; Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515–1519 рр.: до свід. польсько-литовсько-українського співробітництва // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбуття перспектива. – Ч. 1-а. – К., 2001. – С. 20, 21.
- 6 Бевзо О. Львівський літопис (Ісписаніє літом от рождества Христова[...] року і по нім імущих) і Острозький літописець. (С кройніки Бельського речі потрібні вибрані). Джерелознавче дослідження. – К., 1970. – С. 100, 125; Уляновський В., Яковенко Н. Київський літопис першої чверті XVII ст. Ч. II. Кройника о раннях речах тут найдеш чого треба // Український історичний журнал. – 1989. – № 5. – С. 103.
- 7 Летописи Белорусско-Литовские. – Летопись Рачинского // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXV. – М.: Наука. – 1980. – С. 169.
- 8 Chronicorum B. Vapovii pars posterior [...] / Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec, kantora katedr. krakowskiego: czkńjz ostatnia czasy podiugoszowskie obejmujNeca (1480-1535) / [z rnkopisu bkdNecego wiasnoñci. № hr. Wiktora Baworowskiego wydai, ÷yciorysiem Wapowskiego i wyjNtkami z spyiczsnych historykyw objañnii J. Szujski] // Scriptores Rerum Polonicarum. – Т. 2. – Cracoviae, 1874. – P. 159–162; Kronika Marcina Bielskiego. – Sanok, 1856. – Tom. 2. – Ks. IV, V. – S. 1007–1009; Kronika Polska, Litewska, Zmydzka i wszystkiej Rusi Maciej Strykowskiego. – Warszawa, 1846. – Tom II. – S. 392; Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 370–371; Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян / Перевод В. И. Матузовой; отв. ред. А. Л. Хорошкевич. – М.: Изд-во МГУ. – 1994. – С. 67–68.
- 9 Acta Tomiciana. – Т. 5: Tomus Quintus Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum, et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Polonie et Magni Ducis Lithuanie 1519–1521. – Poznac, 1855. – P. 72–73.
- 10 Летописи Белорусско-Литовские. – Летопись Рачинского. – С. 169.
- 11 Сборник летописей относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный коммиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Вольнскомъ Генераль-Губернатор. – Киев: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1888. – С. 75; Полное собрание русских летописей изданное по высочайшему повелению императорскою

- археографическою коміссією. – Т. 13. Первая половина VIII: Летописный сборник, именуемый патр?аршею или никоновскою летописью. – Петербург, 1904. – С. 33-34.
- 12 Зубрицкий Д. Галицкая Русь въ XVI стол?тіи // Чтенія въ императорскомъ Обществ? исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университет?. – М.: Университетская типографія, 1862. – Кн. 3. – С. 23; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 27-28; Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / Упорядник Б. Якимович. – Львів : Світ, 1992. – С. 168; Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515-1519 рр.: досвід польсько-литовсько-українського співробітництва // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбуття перспектива. – Ч. 1-а. – К., 2001. – С. 18-27; Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515-1540). – К.: Інститут історії України НАН України. – 2006. – С. 125-127; Стульніцький С., Зельцер О. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР. – 1968. – С. 722.
- 13 Borawski P. Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa: Ludowa Spydzielnia Wydawnicza, 1986 – S. 80-83; Jasienica P. Polska Jagiellonyw. – Tom II. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. – S. 62; Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki z Polsk? w XV-XVIII w. – Warszawa, 1987. – S. 85-86; Faflak M. Bitwa pod Sokalem. – Warszawa, 1970.
- 14 Політична криза в Кримському ханстві і боротьба Іслам-Гірея за владу в 20-30-х роках XVI ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI-XVIII століть. – К., 2000. – С. 98-99.
- 15 Kronika Polska Marcina Bielskiego / Wyd. K. J. Turowskiego. – Т. 2. – Ks. IV, V. – S. 1007.
- 16 Дзира Я. Татаро-турецькі напади на Україну XIII – XVI ст. за хроніками Бельських і Стрийковського // Український історико-географічний збірник. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 97; Wojcechowski Z. Zygmunt Stary. – Warszawa, 1987. – S. 161.
- 17 Gurski K. Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarow // Biblioteka Warszawska. – 1891. – Т. 2. – Zetszyt 6. – S. 458.
- 18 Balicki M. Historia Polski. – Warszawa, 1844. – S. 121.
- 19 Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 370; Полное собрание русских летописей. Т. 13. – С. 33; Ярушевич Аф. Ревнитель православія, князь Константинъ Ивановичъ Острожскій (1461-1530) и православная литовская Русь въ его время. – Смоленск, 1896. – 149.
- 20 Володимирський-Буданов М. Население Юго-Западной России от второй половины XV до Люблинской унии (1569) / Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиейю для разбора древних актов. – Т. 2: Акты о заселении Юго-Западного края. – К., 1890. – С. 14.
- 21 Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515-1519 рр. – С. 23-24.
- 22 Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – С. 125.
- 23 Там само. – С. 100.
- 24 Хроника Литовская и Жмойтская, и Быховца // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXII: Летописи Белорусско-Литовские: Летопись Рачинского. – М.: Наука. – 1980. – С. 106.
- 25 Уляновський В., Яковенко Н. Київський літопис першої чверті XVII ст. – С. 103.
- 26 Мьцьк Ю. «Літописец» Дворецких – пам'ятник українського летописання XVII в. // Летописи и хроники АН СССР, института истории СССР. – М., 1984. – С. 227.
- 27 Chroniconum B. Vapovii pars posterior... – P. 159-162; Lukas S. Rozbior p?diugoszowej czkny Kroniki Bernarda Wapowskiego // Rozprawy i sprawozdania z posiedziec wydziaiu historyczno-filozoficznego Akademii Umiejtkno?ci w Krakowie. – Т. XI, Krakow: Akademia Umiejtkno?ci, 1879. – S. 38.
- 28 Kronika Polska Marcina Bielskiego / Wyd. K. J. Turowskiego. – Т. 2. – 1007-1008.
- 29 Kronika Polska, Litewska, Zmydzka i wszystkiej Rusi Maciej Strijkowskiego. – Т. 2. – S. 392.
- 30 Hetrbst St. Potszeba historii, czyli o polskim stylu i?cia. Wybor pism. – Warszawa. – 1978. – S. 296; Pawiowska D. Pocz?etki Zioczowa XV– XVI // Biblioteka Zioczowska. Szkicy Historyczne. – Krakow, 1996. – S. 48.
- 31 GNesiorowski St. Tatarzy niewolnicy na siuibie Panyw Ioiwskich w XVII w. // Studia Historyczne. – Roczник XXXVIII. – Zeszyt. – Warszawa, 1995. – S. 48; Walawender A. Kronika klksk elementamych w Polsce i w krajach sNesiednich w latach 1450-1587. – Cz. II: Zniszczenia wojenne i po?ary. – Lwyw, 1935. – S. 40.
- 32 Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 370, 371.
- 33 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – S. 1008; Дзира Я. Татаро-турецькі напади на Україну XIII – XVI ст. – С. 97; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 28.
- 34 Hetrbst St. Potszeba historii. – Warszawa. – S. 296; Walawender A. Kronika klksk elementamych w Polsce... – S. 133.
- 35 Gurski K. Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarow. – S. 458; Wojcechowski Z. Zygmunt Stary. – S. 161.
- 36 Пенской В. Военный потенциал Крымского ханства в конце XV – начале XVII в. // Восток (Oriens). – 2010. – № 2. – С. 58.
- 37 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – 1008; Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 370; Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515-1540). – С. 126.
- 38 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – S. 1008; Hetrbst St. Potszeba historii... – S. 296.
- 39 Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 370-371.
- 40 Bartoszewicz J. Pogl?ed na stosunki Polski z Turcy? i Tatarami. – Warszawa, 1859. – S. 83; Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515-1519 рр. – С. 24.

- 41 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – S. 1008; Gurski K. Obrona granic Rzeczpospolitej od Tatarów. – S. 459; Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515-1519 рр. – С. 24.
- 42 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – 1008; Gurski K. Obrona granic Rzeczpospolitej. ... – S. 459.
- 43 Ярушевич Аф. Ревнитель православия, князь Константинъ Ивановичъ Острожскій (1461-1530). ... – С. 149-150; Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – S. 1008.
- 44 Kolankowski L. Roty Koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 // Ziemia Czerwiska. – Lwów, 1935. – Roczn. 1. – S. 148-149.
- 45 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – S. 1008, 1009; Kronika Polska, Litewska, Zmydzka i wszystkiej Rusi Maciej Strykowski. – Т. II. – S. 392.
- 46 Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 371; Hetrbst St. Potszeba historii. ... – S. 296.
- 47 Герберштейн С. Записки о Московии // Перевод с нем. А. И. Малеина и А. В. Назаренко. Под ред. В. Л. Янина. – М.: Издательство МГУ, 1988. – С. 168.
- 48 Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 371.
- 49 Gurski K. Obrona granic Rzeczpospolitej od Tatarów. – S. 459.
- 50 Хроника Литовская и Жмойтская, и Быховца // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXII. – М., 1975. – С. 106.
- 51 Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515-1519 рр. – С. 24.
- 52 Hetrbst St. Potszeba historii. ... – S. 296.
- 53 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – S. 1009; Бевзо О. Значення літопису і Острозького літописця як джерела з історії України періоду феодалізму / Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1970. – С. 58; Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515-1519 рр. – С. 24.
- 54 Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т. 2. – S. 1009; Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С. 371.
- 55 Gurski K. Obrona granic Rzeczpospolitej od Tatarów. – S. 459; Hetrbst St. Potszeba historii. ... – S. 296.
- 56 Kolankowski L. Obrona Rusi za Jadiellonyw. ... – S. 478.
- 57 Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 27-28; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – С. 28.
- 58 Черкас Б. Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515-1519 рр. – С. 24, 25.
- 59 Gurski K. Obrona granic Rzeczpospolitej od Tatarów. – S. 459.
- 60 Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян. – С. 67-68.
- 61 Bartoszewicz J. Pogląd na stosunki Polski z Turcyą i Tatarami. – S. 83.